

DE SOCIOLOGEN EN DE VERZUILING
OVER HET NUT VAN DETERMINISTISCHE EN STRATEGISCHE PARADIGMATA

GUIDO DIERICKX

1. Van politiek debat naar sociologische theorie

Het thema van de verzuiling blijft de Vlaamse en de Nederlandse sociologen in zijn ban houden. Ieder jaar groeit de lijst met de publicaties die eraan gewijd worden. Maar al wie de resultaten afweegt tegen de geleverde inspanningen wordt bekropen door een zekere onvrede.

De conceptvorming ontbreekt het aan vergelijkend perspectief. De beschrijvende analyses zijn vaak eenzijdig en soms partijdig. De verklaringen worden niet geïntegreerd in een ruimer theoretisch systeem. Kortom, er schort wat aan de sociologische theorievorming ter zake. Dat er iets schort is het eerste onderwerp van dit artikel.

Waarom er iets schort is het tweede en belangrijkste onderwerp. Wij zoeken de verklaring in de paradigmata die soms bewust maar veelal

onbewust het denken en het onderzoek inzake verzuiling beheerst hebben. Wij zullen beweren dat de dominante paradigma's een sterk deterministische inslag hadden en dat de theorievorming allicht baat zal vinden bij paradigma's met een meer strategische inslag. In meer vertrouwd sociologisch jargon : de functionalistische en conflict-sociologische benaderingen zouden de plaats moeten ruimen voor ruiltheoretische en interactionistische. Maar deze trefwoorden roepen allicht een te simpel beeld op van de voorgestelde vernieuwing. Wij zullen daarom blijven bij de tegenstelling tussen deterministische en strategische paradigma's.

Waarom hebben de deterministische paradigma's in de literatuur over de verzuiling zulke bevoorrechte ecologische niche gevonden ? Dat is het derde onderwerp van ons betoog. Dit is een onderwerp dat herhaaldelijk maar nergens heel uitvoerig zal aangesneden worden. Laten wij het daarom hier iets meer nadrukkelijk aan de orde stellen.

Eén van de redenen van de deterministische denkstijl is de polemische oorsprong van het begrip "verzuiling". Het heeft zijn populariteit grotendeels te danken aan zijn bruikbaarheid in de politieke debatten. De analogie met het begrip "ideologie" is treffend. Het begrip ideologie werd te midden van de grote politieke controversen van de vorige eeuw uitgedacht om het denken van de tegenstrever te brandmerken. Clifford Geertz heeft deze retorische techniek treffend samengevat : "Ik heb een filosofie, jij hebt meningen, hij heeft een ideologie". Van het begrip verzuiling mag gezegd worden dat het veelal dient om het verenigingsleven van de tegenstander dood te verven. Om Clifford Geertz te paraphraseren : "Ik ben lid van een beweging, jij van een organisatie, hij van een zuil".

Dat betekent niet dat deze begrippen later onbruikbaar zijn voor de sociologische theorievorming. Het voorbeeld van het begrip ideologie bewijst het tegendeel. Maar het betekent wel dat de theoretische klank van het begrip doorgaans verstoord wordt door een aantal hinderlijke harmonieken. Boven werd gesteld dat een drietal daarvan sterk opvallen : het gebrek aan vergelijkbaarheid, het gebrek aan onpartijdigheid en het gebrek aan systematisatie.

1.1. Ideaaltypes en vergelijkbaarheid

Oorspronkelijk bestond de neiging om de zuilen en de verzuilde

samenleving voor te stellen als iets unieks voor de lage landen. Het polemisch nut van zulke bewering ligt voor de hand. Aldus wordt de verzuiling gekenmerkt als een zeldzame afwijking van de normale toestand in andere landen. Aldus kan zij als problematischer voorgesteld worden.

Dientengevolge plegen de sociologen de verzuilingsprocessen te conceptualiseren als een ideaaltype en niet als een geheel van variabelen. Erg moeilijk is zulke werkwijze niet. De overvloed van historische gegevens biedt steeds de mogelijkheid om het ideaaltype te illustreren. Zelfs meer extreme ideaaltypes kunnen aldus geloofwaardig gemaakt worden. Het is opvallend hoe populair Rogiers schets van de katholieke zuil in Nederland nog steeds is : "Zo is dan de merkwaardige ... constellatie van een bijna autarkisch te noemen katholieke geloofsgemeenschap ontstaan binnen welke grenzen men niet alleen in politieke partijdiscipline zijn stem uitbrengt, op een katholieke krant, een katholiek damesmodeblad, een katholieke illustratie en een katholiek jeugdblaadje geabonneerd is, zijn kinderen van de kleuterschool tot de universiteit louter katholiek onderwijs doet genieten, maar ook in katholiek verband naar de radio luistert, op reis gaat, zijn leven verzekert, de kunst, de wetenschap en de sport beoefent". (Geciteerd o.a. bij Thurlings, 1977 : 2 en bij Hellemans, 1984 : 236). Zo verleidelijk klinkt deze formulering dat het haast jammer zou zijn mocht de werkelijkheid hieraan niet of niet meer beantwoorden.

Max Weber bepleitte het gebruik van ideaaltypes om vergelijkingen mogelijk te maken. In een eerste fase van het onderzoek kan het inderdaad nuttig zijn van dergelijke, zelfs extreme ideaaltypes gebruik te maken. In de latere fazes blijken evenwel de tekorten van deze werkwijze. Een ideaaltype verplicht de onderzoeker niet de dimensies te specificeren waarop hij de vergelijking doorvoert. Het suggereert hem evenmin wat de tegenpool is van de geïdealiseerde werkelijkheid. Kortom, het gebruik van ideaaltypes hoort in de latere fazes vervangen te worden door het gebruik van variabelen.

Gelukkig werd deze omzetting van het polemisch geïnspireerde ideaaltype in empirische variabelen al tot op zekere hoogte doorgevoerd. De beste poging in deze richting komt tot uiting in de bekende definitie van Thurlings. Zij luidt : "Verzuiling is een structuur van parallele, ten opzichte van elkaar gesegregeerde en gepolariseerde organisatorische complexen, elk op een eigen levensbeschouwelijke grondslag, werkzaam in primair profane sferen binnen een maatschap-

pij die de rechten van het levenbeschouwelijk pluralisme in principe heeft erkend". (Thurlings, 1977 : 12).

Bij nader inzicht is deze omzetting bij Thurlings nog niet voltooid. Laten wij even nagaan op welke punten dit concept nog aan vergelijkbaarheid zou kunnen winnen.

a. De culturele grondslag van de verzuiling, zo heet het hier, is een levensbeschouwing. Dit is een verruiming omdat het meest courante ideaaltype vooral oog heeft voor confessionele zuilen en bijgevolg zuilen op basis van andere dan religieuze levensbeschouwingen verwaarloost.

De variabele die hier voorgesteld wordt is die van profane versus religieuze levensbeschouwingen. Maar in de meest recente literatuur wil men de culturele grondslag nog verder verruimen. Levensbeschouwingen zijn zeer omvattende, zeer ambitieuze ideologieën. Waarom zouden ook minder omvattende ideologieën niet ten grondslag kunnen liggen aan verzuiling ? J. Billiet (1984) pleit ervoor ook voor politieke ideologieën, die niet noodzakelijk volledige levensbeschouwingen zijn, een plaats in te ruimen. Zijn bedoeling is het verzuilingsbegrip uit te breiden tot de socialistische en de liberale organisaties in België.

Kortom, de culturele grondslag van de verzuiling is een ideologie. Deze ideologie kan een levensbeschouwelijke afmeting aannemen. Zij kan zelfs een religieuze afmeting aannemen. Het kan maar het hoeft niet. De ideologische grondslag is een kwestie van definitie, de aard van die ideologische grondslag is een kwestie van empirie.

b. De uitdrukking "een structuur van organisatorische complexen" veronderstelt dat er een min of meer vaste samenwerking bestaat tussen organisaties. Maar deze samenwerking hoeft niet de gestalte van een organisatie of van een hiërarchie aan te nemen. Het courante ideaaltype daarentegen heeft uitsluitend oog voor deze laatste mogelijkheid. Het beschouwt de zuil als een hiërarchie van organisaties. Iets dergelijks kan in de werkelijkheid bestaan maar dan zal het alleszins een zeldzaamheid zijn.

Klaarblijkelijk verlangt Thurlings deze vernauwing van het begrip 'zuilstructuur' te vermijden. Maar de variabele die hij op het oog heeft weet hij kennelijk evenmin te preciseren. De onderzoeker moet uitkijken naar een structuur. Maar hoe kan deze structuur variëren ?

Empirisch kan de samenwerking min of meer intens zijn. Zij kan leiden tot een min of meer vaste coalitie tegen derden, zij kan min of meer overkoepeld worden door organisaties op een hoger echelon. Zoals wij zullen zien zijn dit de cruciale vragen voor het huidig verzuilingsonderzoek op meso-niveau. Het gebruikelijke ideaaltype van de hiërarchische zuil is geneigd deze empirische vragen door middel van een definatorische putsch uit te schakelen.

c. De verzuilde organisaties dienen werkzaam te zijn in meerdere maatschappelijke sectoren ("sferen", zegt Thurlings). Wezenlijk voor de definitie is dus dat de samenwerking verloopt over de sectoriële grenzen heen. Of nog : dat er zich een communicatie- en coöperatieproces vormt tussen groepen met zeer uiteenlopende belangen.

Niet meer wezenlijk voor de definitie en dus vrij voor empirisch onderzoek is de vraag hoeveel en welke sectoren deze samenwerking overspant. Ook Thurlings vermijdt op dit punt alle empirische vooringenomenheid. Het courante ideaaltype à la Rogier stelt daarentegen een beetje voortvarend voorop dat de zuil alle levenssferen zou bestrijken. Het is begrijpelijk dat malcontente leden van de zuil soms de indruk opdoen dat zij "overal" op de zuilstructuur stoten. Eigenlijk bedoelen zij "veel te veel". Maar het is aan de onderzoeker om uit te maken waar de zuil aanwezig is en waar niet.

d. Tegenover de structuur, de samenwerking, 'ad intra' stelt Thurlings de segregatie 'ad extra'. Hij bedoelt ermee dat het 'buitenlands' beleid van de subcultuur de beleidslijn van de infiltratie in andermans organisaties afwijst en eigen, herkenbare organisaties opzet. Op dit punt zal niemand hem beknibbelen. Helaas, hij neemt van het courante ideaaltype de specificatie over dat de eigen organisaties zich gepolariseerd opstellen tegenover de andere.

Betekent zulks dat de verschillende verzuilde organisaties binnen dezelfde maatschappelijke sector steeds met getrokken messen tegenover elkaar staan ? Of, wetenschappelijker gesteld, dat zij met elkaar in een zero-sum spel verwickeld zijn ? In feite zal blijken dat de verhoudingen tussen de zuil-organisaties heel andere gedaanten kunnen aannemen. Zij kunnen samen een kartel vormen tegen de overheid. Zij kunnen voorlopige coalities vormen tegen andere organisaties. Alleszins is het niet aan te raden alle niet-gepolariseerde verhoudingen bij wijze van definitie uit te sluiten.

e. De organisatorische complexen staan parallel tegenover elkaar. Dat is uiteraard wat het courante ideaaltype verwacht. Dat is wat in de verzuilingsliteratuur telkens weer opgemerkt wordt wanneer twee of meer organisaties voor onderwijs, voor ziekenzorg, voor sociale toerisme, elkaar de markt betwisten. Dat is trouwens opmerkelijk in de mate dat dit aanbod in veelvoud tot moeilijk te rationaliseren toestanden leidt.

Maar waarom zou het ons niet evenzeer opvallen dat de zuilen niet in dezelfde mate in dezelfde sectoren aanwezig zijn ? Het parallelisme hoeft niet volledig te zijn. Als de ene zuil een vereniging voor duivenliefhebbers omvat moet de andere die dan ook omvatten ? De eis van het volledig parallelisme maakt de onderzoeker blind voor het feit van de differentiële verzuiling en ontzuiling. Wellicht mag de eis van het parallelisme zelfs in zijn geheel vervallen. Zij is niet wezenlijk voor de definitie. Er bestaan landen waar het orthodox judaïsme een zuil uitgebouwd heeft zonder dat daaraan een Protestantse zuil beantwoordde. Het parallelisme is een geheel empirische kwestie.

f. Thurlings gewaagt voorzichtig van "primair profane sferen". De verzuilingsliteratuur meent te weten dat deze sferen in wezen niets met ideologie of religie te maken hebben en zeker niet door een ideologie of religie bevoegd mogen worden. J. Billiet (1984) is nog voorzichtiger. Hij gewaagt van "sferen die hoofdzakelijk als profaan gedefinieerd worden" en laat dus de relevantie van de ideologie voor deze sferen afhangen van de appreciatie van de actoren.

Maar dit zijn filosofische betwistingen. Voor de empirie is het enkel van belang dat verzuilde organisaties ten minste twee doeleinden hebben. Het eerste heeft collectieve goederen en diensten op kortere termijn op het oog. Deze doelstellingen kan men profaan noemen. Het tweede heeft symbolische goederen en diensten op lange termijn op het oog. Deze kan men ideologisch noemen. Het wezenlijke is dat beide doeleinden met elkaar in spanning staan en dat de verzuilde organisaties met deze spanning in het reine moeten komen. Hoe ze dat doen, dat is een empirische vraag. Men kan stellen dat de profane doelstellingen in feite middelen zijn ten dienste van de ideologische doelstellingen. Maar dit is slechts één mogelijke oplossing.

g. Thurlings maakt tenslotte gewag van een principiële maatschappelijke erkenning van het levensbeschouwelijke pluralisme. Wellicht

bedoelt hij hiermee dat de verzuilingsprocessen altijd sporen dragen van een specifiek juridisch statuut. De empirische vraag is dan hoe ver de invloed van dit statuut thans reikt. In België en Nederland reikt deze invloed vrij ver. De verzuilde belangengroepen worden erkend in allerlei officiële overlegorganen en subsidieregelingen. Soms worden zij er zelfs door gestimuleerd, vooral dan in de verzorgingsstaat (Billiet, Huyse, 1984). Maar de invloed van dit statuut hoeft in andere landen niet even ver te reiken. Ook dit is een empirische kwestie.

Laten wij voorlopig besluiten. Onze commentaar op de definitie van Thurling beoogde het onderscheid te maken tussen hetgeen in het concept 'verzuiling' bij definitie moet vastgelegd worden en hetgeen voor empirische onderzoek vrij gelaten moeten worden.

In onze opvatting is de meest bescheiden definitie de beste. Daarin moet opgenomen worden dat verzuiling een min of meer vaste coöperatie en coalitie is tussen organisaties met verschillende profane belangen maar met dezelfde ideologische grondslag en dit alles dank zij één of andere vorm van maatschappelijke erkenning. Zulke definitie laat een grote ruimte voor empirische variantie en dus ook voor empirische vergelijking.

Wij toonden ook aan hoe de meest recente auteurs de nood aan een empirische verruiming van het begrip verzuiling aangevoeld hebben. Maar het voorgaande behandelt slechts de variabiliteit van de verzuiling zelf. Sommige recente auteurs hebben nog een bredere verruiming op het oog. Zij willen de verzuiling zelf in een ruimer conceptueel kader plaatsen. Zij willen de verzuiling beschouwen als een species van een meer algemeen genus. Welk genus zal men kiezen ? Billiet meent dat het genus "complex van organisaties" grote mogelijkheden tot vergelijking biedt (Billiet, 1984). Huyse meent de zuilorganisaties te mogen vergelijken met economische organisaties (Huyse, 1984). Ook economische organisaties kunnen zich in complexen verenigen via processen van horizontale en verticale trustvorming. In de mate dat er tussen economische en zuilorganisaties analogieën optreden kunnen deze auteurs beroep doen op de verworvenheden van de organisatie- en van de economische sociologie.

In een latere paragraaf zullen wij op deze problematiek terugkomen. Zoals Billiet en Huyse zullen wij vooral aandacht hebben voor het meso-niveau, dit is voor de coöperatieprocessen tussen organisaties. Maar wij zullen onze mosterd elders halen.

1.2. Functies en empirische beschrijving

De politieke debatten in de democratie laten meestal de bedoelingen van de tegenstander ongemoeid. Des te meer tracht men de werkelijke gevolgen van zijn optreden te beoordelen en te veroordelen. Alleen de gevolgen behoren immers tot de publieke sfeer. Dientengevolge is het van kapitaal belang deze gevolgen te kunnen achterhalen en moreel te kunnen duiden. Beschrijving en evaluatie gaan hand in hand. Zo wil het de polemiek. De politieke beschouwingen over de verzuiling beschrijven vooral de nadelen ervan. Eén enkele maal verneemt men ook wel eens meer gunstige klanken (Gielen, 1965).

Deze primitieve vorm van kosten-baten beschrijving werd in de handen van de sociologen gesublimeerd tot een functionele analyse van de verzuilde structuren. Naar het voorbeeld van de Mertoniaanse functionele analyse, werden vooral de gevolgen van de verzuiling voor andere sociale structuren nagetrokken. Zo meende men te moeten betreuren dat de verzuiling, op het micro-niveau, een nefaste invloed heeft op de sociale persoonlijkheid van de leden. In hun cultureel ghetto zouden zij allengs een gesloten en zelfs bekrompen mentaliteit ontwikkelen, behept met fanatisme en vooroordelen. Op het macro-niveau zou de verzuiling van de subculturen de bestaande tegenstellingen dermate verharderen dat zij in een democratisch regime onhandelbaar worden.

Toegegeven, de functionele analyse werd sinds die eerste aanzetten aanzienlijk verruimd en verfijnd. Er zijn pogingen geweest om de gevolgen van het pluralisme van de onderwijsnetten voor de publieke financiën in te schatten. Om de gevolgen van de levensbeschouwelijke recrutering van leerkrachten voor de rigiditeiten op de arbeidsmarkt aan het licht te brengen. Om de overproductie die zou voortvloeien uit een medische zorgenverstrekking-in-veelvoud aan de orde te stellen.

De vermenigvuldiging van deze functionele analyses kan op de duur niet bevredigen. Het Mertoniaanse schema laat zeker toe de pro's en de contra's van een sociaal verschijnsel zorgvuldiger af te wegen. Maar het laat niet toe een bilan op te maken. Vooreerst blijkt het aantal functies van de verzuiling onoverzichtelijk groot te zijn. Vervolgens blijkt de inschatting van de afzonderlijke functies én van hun saldo in grote mate af te hangen van de ideologische opties van de analyst. Tenslotte is het bijzonder moeilijk te gissen of structu-

rele alternatieven een beter saldo van functies en dysfuncties zouden vertonen.

De functionele analyse van de verzuiling werd in de laatste decennia nog verder verfijnd in een meer Parsoniaanse richting. Eén vraag is immers overheersend geworden : welke functie heeft de verzuiling voor het systeem als zodanig ? Is de verzuiling functioneel of dysfunctioneel voor de stabiliteit van ons democratisch politiek systeem ?

Aanvankelijk werd deze vraag zowel vanuit de pluralistische als vanuit de consensustheorie negatief beantwoord. De pluralistische theorie meent dat democratische stabiliteit pas mogelijk is waar de macht over vele belangengroepen en politieke strekkingen verdeeld is. Welnu, de verzuiling concentreert deze macht in enkele grote blokken. De consensustheorie meent dat de democratische stabiliteit pas mogelijk is waar de politieke conflicten zich afspelen tegen een algemene (of althans een elitaire) consensus betreffende de grondwaarde van de cultuur. Welnu, de verzuiling gaat samen met een subculturele polarisering die elke gemeenschappelijke culturele basis uitsluit.

Eerst Lijphart en later Huyse hebben betoogd dat dit een al te haastige conclusie was. In de handen van een machtige en pacificerende elite kunnen de zuilen een instrument worden om de subculturele tegenstellingen te kanaliseren binnen de perken van het democratisch regime. En zelfs indien zulke pacificerende elite zou ontbreken mag een zekere mate van verzuiling democratisch functioneel heten. Het volstaat wellicht dat de zuilen, zoals in België, zelf onderhevig zijn aan interne spanningen. Dit zou dan een al te agressief optreden naar buiten toe verhinderen.

Zo is de analyse van de verzuiling geëvolueerd van een vrij primitieve afweging van allerlei voor- en nadelen tot een functionele analyse, eerst volgens het Mertoniaanse, later volgens het Parsoniaanse schema. Dit is voor de empirische sociologie een hele vooruitgang. De socioloog beperkt zich tot het beschrijven van de gevolgen. Aan de lezer om op eigen verantwoordelijkheid deze gevolgen naar waarde en onwaarde te schatten.

Maar zelfs dan blijft de beschrijving van de gevolgen te gevoelig voor de willekeur van de socioloog. De evaluatie van de feiten kan hij pas aan de lezer overlaten nadat hij zelf die feiten geselecteerd

heeft. Voor deze selectie heeft hij geen echt objectief criterium. Zelfs het Parsoniaanse schema biedt geen afdoende leidraad. De stabiliteit of de instabiliteit van de democratie is een belangrijke functie maar wie mag beweren dat zij de belangrijkste is ?

In feite bestaat er maar één uitweg uit deze aporie. In plaats van de functie van de verzuiling voor de democratische stabiliteit te beschrijven zou men kunnen zoeken naar de verklaring van de democratische stabiliteit. Dit betekent de omslag van een beschrijvend naar een verklarend opzet. Het gevolg zou zijn dat de verzuiling slechts één factor, en wellicht niet eens zo'n belangrijke factor, zou zijn in een ruimer verklaringsmodel. Op dat ogenblik zou de socioloog weten hoe veel hij te beschrijven heeft : precies hetgeen hij later voor zijn verklaring van het te verklaren fenomeen nodig heeft. Daarover meer in de volgende paragraaf.

1.3. Determinismen en verklarende theorie

Wanneer het aankomt op verklaren vertoont de verzuilingsliteratuur een uitgesproken voorkeur voor deterministische paradigma's. Dit is niet de verwonderen aangezien het determinisme de oudere sociologie grotendeels gedomineerd heeft. Maar dit overwicht werd nog langer volgehouden waar het politiek debat erom vroeg. En helaas, het politiek debat houdt van deterministische verklaringen. De tegenstander te kunnen voorstellen als gedetermineerd door een ijzere wetmatigheid heeft iets onweerstaanbaars. Maar vooraleer daarop in te gaan past het een overzicht te geven van de drie niveaus van onderzoek.

Op het micro-niveau wordt vooral de vullingsgraad bestudeerd, d.i. de numerieke verhouding tussen het aantal effectieve leden dat een zuilorganisatie aantrekt en het aantal potentiële leden dat voor recrutering in aanmerking komt. Op het meso-niveau gaat de aandacht naar de interne integratiegraad, de stevigheid van de band tussen de zuilorganisaties. Op macro-niveau gaat het om de institutionele verzuildegraad, d.i. de mate waarin de verschillende maatschappelijke sectoren bezet worden door verzuilde of niet-verzuilde organisaties (Huysse, 1970 : 139). Vooral aan het micro- en het macro-niveau werd heel wat onderzoek gewijd, met soms niet onaardige resultaten. Laten wij de voornaamste verworvenheden even overlopen.

a. Op het micro-niveau is de dominerende vraag die van de kwantiteit en de kwaliteit van het lidmaatschap van de verzuilde organisaties.

Kwantitatief blijken de zuilorganisaties in Nederland, althans in vele sectoren, nogal wat leden te verliezen ten gunste van niet-verzuilde organisaties. Dat is bv. het geval bij de omroepstichtingen en de politieke partijen. Men zegt dat er een proces van structurele ontzuiling aan de gang is. In Vlaanderen liggen de zaken anders. Het ledenbestand van de zuilorganisaties gaat niet achteruit. Maar wel zou de kwaliteit van het lidmaatschap afnemen. Er zou een mentale ontzuiling plaats vinden : de motieven voor het lidmaatschap van de verzuilde organisaties zouden minder van levensbeschouwelijke aard zijn.

b. Op het macro-niveau luidt de vraag welke sectoren het meest verzuild zijn en waarom. Traditioneel komt de sector van de socialisatie en van het schoolwezen het meest voor levensbeschouwelijke organisatie in aanmerking. Zelfs het formeel neutrale rijksonderwijs heeft feitelijk vaak een levensbeschouwelijke of althans een partijpolitieke kleur gekregen. Ook de verzorgingssector geniet de prioritaire bezorgdheid van de verzuilers. Maar hij is toch al minder verzuild dan het schoolwezen. De armenzorg, bijvoorbeeld, is grotendeels aan de overheid toegewezen. De sector van de grote economische ondernemingen ontsnapte bijna volledig aan de verzuiling.

De verzuilingsgraad varieert naar sectoren maar ook naar landen en periodes. De katholieke leiders in Nederland hebben er kennelijk ooit van gedroomd om zo veel mogelijk leengebieden in katholieke organisaties vorm te geven. In België koesterden de katholieke leiders allicht minder grootse plannen. Zodoende zijn de elektronische massamedia minder verzuild in België dan in Nederland. Dat er verschillen zijn qua verzuiling werd door de sociologen al vaak geconstateerd. Kennelijk investeert niet elke subcultuur even veel inspanningen in elke sector, in elk land, in elke periode. Maar hoe zullen wij deze verschillen verklaren ?

c. Het meso-niveau werd tot op heden het minst goed bedeed met empirisch onderzoek. Zelden wordt nagegaan welke processen er zich binnen en tussen de zuilorganisaties afspelen. Het werk van Duffhues, Felling en Roes (1984) over de katholieke zuilelites in Nederland tussen 1945 en 1980 vormt op deze stelregel een merkwaardige uitzondering.

Het thema dat hier overheerst is dat van de secularisatie. De ideologische band tussen de organisaties van dezelfde zuil zou vervangen worden door een belangenruil. In dit laatste geval zou men beter van

neo-corporatieve netwerken gewagen dan van levensbeschouwelijke zuilen. De empirische toetsen op dit meso-niveau zijn echter zeldzaam. Doorgaans beperkt het onderzoek zich tot morfologische schetsen en tot impressionistische illustraties.

Wie het onderzoek op de drie niveaus overziet zou kunnen menen dat telkens dezelfde hypothesen uitgewerkt worden. En inderdaad, de auteurs werken telkens met een variante van "the end of ideology" theorie, aangepast aan hun niveau van onderzoek. Het heet dan dat de (religieuze) ideologie er niet meer in slaagt de institutionele verzuiling verder te zetten. Zij slaagt er niet meer in de communicatie tussen de zuilorganisaties te domineren. Zij slaagt er niet meer in de leden en de consumenten te motiveren. Hoe deze "end of ideology" verklaren ?

Op dit punt blijkt dat de auteurs hun favoriete verklaringen hebben en dat die verklaringen sterk uiteenlopen. Eigenlijk vertrouwen de enen vooral op culturele factoren en de anderen vooral op structurele factoren. Deze voorkeuren zijn enigszins te begrijpen. De eersten zijn van huis uit eerder godsdienstsociologen, de laatsten zijn vooral politieksociologen. Zij stellen dat de religieuze socialisatie in onze onpersoonlijke, amorele Gesellschaft niet meer aansluit bij een ruimere socialisatie. Of zij stellen dat de ijzeren wetmatigheden van het machtsconflict geen alternatieven open laten voor ideologische voorkeuren. Let wel, deze verklaringen moeten postuleren dat er vroeger wel meer ruimte was voor ideologische socialisatie en voor ideologische keuzes.

Op het micro-niveau zijn vooral de godsdienstsociologen werkzaam. Zij hebben op de eerste plaats aandacht voor de religieuze factor, d.i. voor de religieuze socialisatie en de religieuze waarden. Zij brengen hun gegevens over de religieuze denkbeelden, waarden en praktijken in verband met de participatie aan de zuilorganisaties. En inderdaad, de correlaties tussen socialisatie en participatie zijn groot. Ligt het dan niet voor de hand deze correlaties ook als een verklaring te beschouwen ? Wijzen de cijfers niet éénparig in de richting van een determinerende culturele factor ? (1).

Op het macro-niveau wordt de toon aangegeven door de politieksociologen. Zij stellen hoofdzakelijk belang in het machtsstreven van de zuilelites. Dit machtsstreven wordt bepaald door de positie die zij innemen aan weerszijden van de gepolariseerde, subculturele tegenstellingen. Zoals in de conflictologie van Dahrendorf spelen andere,

meer subjectieve overwegingen bij de oriëntatie van hun machtsstreven nauwelijks een rol. Het conflict mag niet verloren worden. Andere factoren kunnen de organisatievorming, de intensiteit en de gewelddadigheid van het conflict wellicht bevorderen of vertragen. Maar de grote tendens van het optreden van de elites ligt vast. De politiek sociologen neigen dus naar een determinerende structurele factor.

Men zou nu kunnen besluiten dat de empirie moet uitmaken welke poging tot verklaring gelijk heeft of welk vergelijk zich opdringt. Immers, de pretenties van beide verklaringsmodellen verhinderen de integratie van de micro- en macro-gegevens tot één theorie. Hoe zou de socioloog immers kunnen aannemen dat de leiders van de zuil gedreven worden door hun machtsstreven, hun volgelingen door hun overtuigingen en dat beiden, leiders en leden, elkaar kunnen vinden binnen één zuilorganisatie? Dat is een paradoks die niet zonder enig kunst- en vliegwerk kan opgelost worden. De verleiding is inderdaad groot om zo nodig de oude theorie van de oligarchische samenzweringen uit de kast te halen.

Ons inziens reikt de vraag naar de verklaring van de verzuiling veel verder dat het arbitrerend tussen culturele en structurele factoren. De verklaring door middel van determinerende factoren moet zelf in vraag gesteld worden. Dergelijke 'deterministische' verklaringen laten geen recht wedervaren aan vele bevindingen van het empirisch onderzoek. Waarom worden bepaalde sectoren verzuild en andere niet? Waarom participeren de katholieken meer aan het katholiek onderwijs dan aan de katholieke partij? Waarom desintegreert de katholieke zuil meer in Nederland dan in België? Zulke vragen worden talrijker naarmate het empirisch onderzoek uitbreiding neemt.

In de volgende paragrafen hopen wij aan te tonen dat een betere verklaring niet op de eerste plaats de keuze van andere factoren vereist maar wel de keuze voor een andere stijl van verklaren. Dat is wat bedoeld werd met de nood aan een vernieuwing van de paradigmata.

2. Strategische paradigmata

Bij het begin van deze paragraaf passen enkele terminologische afspraken. De eerste daarvan is dat paradigmata iets anders zijn dan theorieën. Een paradigma is een gok op de toekomstige resultaten

van het onderzoek. Zij suggereert welke concepten, beschrijvingen en verklaringen waarschijnlijk zijn en welke niet. Zij zegt bijgevolg welke theorieën mogelijk zijn. Maar zij zegt niet welke theorieën in feite juist zijn. Een goed paradigma suggereert vele mogelijke theorieën die dan door het onderzoek aan falsificatie bloot gesteld worden. Een minder goed paradigma suggereert weinig theorieën zodat het onderzoek vooringenomen of triviaal wordt.

Wie kritiek levert op het paradigma van een onderzoek heeft dus niet de pretentie een onjuiste theorie te vervangen door een juiste. Hij heeft wel de ambitie het verdere onderzoek interessanter en minder triviaal te maken. Deze vorm van kritiek kan een omweg lijken voor wie meteen empirische resultaten wil. Maar zij is een nuttige investering op langere termijn.

Deterministische paradigma menen de sociale processen te kunnen verklaren zonder aandacht op te brengen voor de beslissingen die de actoren in hun situatie kunnen en moeten nemen. Zij menen te kunnen volstaan met een verwijzing naar bepaalde gegevens, "factoren", om het handelen van de actoren te verklaren. Dergelijke factoren beperken de keuzealternatieven van de actor en maken zijn beslissing overbodig of onmogelijk. De culturele factoren leggen de nadruk op de socialisatie, de structurele op de beperkte keuzealternatieven van de actor.

Strategische paradigma verwaarlozen dergelijke factoren niet. Zij gaan er evenwel van uit dat zij slechts een verklarende waarde krijgen vanuit de beslissingen en de strategieën van de actoren. Deze paradigma zijn niet langer marginaal in de moderne sociologie. Vaak worden zij aangewezen als micro-sociologische of anaskopische paradigma. Twee varianten worden vaak onderscheiden : de ruiltheorie van Homans en Blau en het symbolisch interactionisme van Blumer. Wat ons betreft verwijzen wij liever naar het interactionisme van R. Boudon (1977).

Het strategisch paradigma werkt met individuele en rationele actoren. Individuele actoren, want alleen zij kunnen strategieën ontwikkelen. Dat betekent dat ook op meso- en makro-niveau bepaald moet worden of er individuen in staat zijn om voor hun belangengroepen of hun subcultuur op te treden. Rationele actoren, want elke strategie is min of meer rationeel. Dat wil zeggen dat de actoren rekening houden met informatie om hun strategie op te bouwen. Dat wil niet zeggen dat die informatie juist of volledig is. In feite is ze

vaak onjuist en is zij nooit volledig. De rationaliteit van de actoren is steeds een beperkte, een "bounded rationality".

Binnen het strategisch paradigma is het voorkomen van een cultureel of structureel determinisme niet meer dan een mogelijk maar onwaarschijnlijk limietgeval. Een cultureel determinisme zou betekenen dat de actor uitsluitend gedreven wordt door zijn waarden en preferenties, zonder zijn strategie mee te laten bepalen door informatiegegevens. Zo'n houding wordt weergegeven in bekende slagzinnen zoals "Damn the torpedoes, full speed ahead!". Een structureel determinisme zou betekenen dat de actor slechts één alternatief ziet in de structuur waarin hij opgenomen is en dus zijn handelen niet kan afstemmen op zijn waarden en preferenties. Zo'n situatie wordt weergegeven in keizer Wilhelms "Das habe ich nie gewollt".

Het kan niet uitgesloten worden dat het menselijk handelen nu eens meer gedetermineerd, dan weer meer rationeel zou zijn. Nogal wat sociologen opperen zelfs de mening dat de rationaliteit van het handelen in diverse sectoren van de samenleving toegenomen is in de hedendaagse periode. Daarom meent P. Berger een marktmodel te mogen toepassen op de keuze van een denominatie door de hedendaagse Amerikaanse Protestanten. Op soortgelijke wijze menen sommige Amerikaanse politiek-sociologen de verzwakking van het partijloyalisme te moeten verklaren. Wellicht moeten wij Max Weber gelijk geven wanneer hij de toename van de Zweckrationalität kenmerkend noemde voor de hedendaagse wereld. Maar dat alles bewijst niet dat het strategisch paradigma enkel op het heden en niet op het verleden zou toegepast kunnen worden. Een paradigma is geen empirische theorie. Empirisch kan heel goed blijken dat de strategieën van de actoren zeer weinig rationeel en haast gedetermineerd waren. Maar dit determinisme zal niet van meet af aan verondersteld worden. Het strategisch paradigma legt de bewijslast bij degenen die de vroegere generaties willen afschilderen als minder rationeel en stelt de vraag of deze visie geen ethnocentrisme verraadt.

Het strategisch paradigma wordt in de verzuilingsliteratuur zelden gebruikt. Vele onderzoekers plegen bij voorbeeld in het verleden een gouden tijd van ideologische of confessionele evidenties te projecteren om daarna, met leedwezen of leedvermaak, het hedendaagse verval te constateren. Wie vroeger lid was van een zuilorganisatie was het uit principe; wie thans lid blijft, blijft het uit berekening. Zo luidt de meest verspreide mening. Het strategisch paradigma zou de vraag

anders stellen. Indien wij aannemen dat actoren altijd berekenend handelen, kwamen er dan vroeger andere (en meer ?) principiële overwegingen in hun berekeningen voor dan thans ?

In de volgende paragrafen zullen de zuilorganisaties behandeld worden als een vorm van 'belangengroepen'. Het concept 'belangengroepen' heeft hier een ruime betekenis. Het overspant meer dan 'drukkingsgroepen'. Het behelst elke groep waarvan de leden door onderlinge samenwerking hun belangenbehartiging pogen te optimaliseren. Met deze conceptualisatie hopen wij tegemoet te komen aan de behoefte van conceptuele vergelijkbaarheid, van empirische analyse en van theoretische integratie.

Maar waarborgt dit concept wel de paradigmatische vernieuwing die nodig is ? Immers, meestal worden belangengroepen benaderd vanuit hetzelfde deterministisch perspectief waarmee ook de verzuilingsliteratuur geplaagd zit. De conflictsociologie verwacht dat het conflict om schaarse, vitale goederen zoals de productie- of de machtsmiddelen, grote delen van de bevolking zal mobiliseren in groepen. Deze groepen zullen zich organiseren omwille van hun emancipatie of van hun zelfverdediging. Zij zullen tevens een ideologie ontwikkelen die de collectieve belangen van de groep omschrijft. Zo zien Marx, Dahrendorf en vele anderen het ontstaan van belangengroepen.

Mancur Olson (1965) daarentegen gaat uit van een ruil-theoretisch paradigma dat sterk de nadruk legt op de rationaliteit en de belangen van de individuele actoren. In feite heeft het objectieve bestaan en zelfs het subjectieve bewustzijn van collectieve belangen niet altijd tot vorming van belangengroepen geleid. Om de individuele actoren tot participatie te bewegen zijn collectieve belangen geen voldoende voorwaarde. De individuen participeren pas wanneer zij in de belangengroepen ook hun particuliere belangen vinden, de zgn. "selective incentives".

Bijgevolg hebben belangengroepen steeds een dubbel doel na te streven : collectieve én particuliere belangenbehartiging. In concreto zal er tussen leiders en leden een ruilproces op gang komen waarbij de leden hun steun toezeggen inzake de collectieve belangenbehartiging in ruil voor particuliere dienstverlening. Niet alleen de collectieve overtuiging maar ook deze ruil houdt de groep bijeen. Overigens worden ook de leiders gemotiveerd door deze ruil : ook zij behartigen de collectieve belangen pas wanneer zij met particuliere beloningen bedacht worden door hun leden.

Dit ruilmodel zou men ook op verzuilde belangengroepen (voortaan VBG) kunnen toepassen. VBG hebben uiteraard collectieve belangen te behartigen. Welke deze collectieve belangen zijn hangt af van de sector van de gedifferentieerde samenleving waarin deze groep actief wil zijn. Het kan over onderwijs, godsdienst, arbeid, economie, recreatie gaan. Eén ding is zeker : ook in een VBG zullen deze collectieve belangen sterk geürgeerd worden. Daarnaast is het natuurlijk aan te nemen dat de individuen ook particuliere beloningen op prijs zullen stellen, alweer zoals in andere belangengroepen.

Het specifieke van VBG is dat zij nog een derde doel na te streven hebben, nl. een doel van ideologische aard dat ruimer is dan de collectieve belangen van de groep. Een socialistische vakbond wil niet alleen aan de onderhandelingen over de C.A.O.'s deelnemen maar ook een socialistische samenleving vestigen.

Deze benadering van de zuilorganisaties beklemtont dat de VBG meerdere doelstellingen te behartigen hebben en dat zij deze verwerken in een min of meer coherente strategie. Zij veronderstelt eveneens dat deze strategie in de praktijk rekening houdt met de beschikbare middelen, met de mogelijkheden en onmogelijkheden in de situatie. De feitelijke strategieën van de actoren drukken uit wat zij in de gegeven omstandigheden mogelijk achten, niet wat zij in ideale omstandigheden wenselijk achten. De clericale elite kan een hekel hebben aan politieke twisten en toch de oprichting van een katholieke partij steunen.

Men zou kunnen vrezen dat aldus enkel de problematiek van het meso-niveau kan behandeld worden. Maar die vrees is voorbarig. In de drie volgende paragrafen gaan we na welke beloften het gebruik van het strategisch paradigma inhoudt voor het verzuilingsonderzoek op micro-, meso-, en macro-niveau.

Maar van meet af aan moet het duidelijk zijn waarom dit paradigma een gevoelige vooruitgang belooft op het punt van de theoretische integratie. Het is immers toepasselijk op de drie niveaus. Bovendien zal het de interdependentie tussen de drie niveaus sterk beklemtonen. De leiders van de zuilorganisaties handelen vanuit strategieën die uiteraard sterk verweven zullen zijn met die van hun leden, met die van andere zuilorganisaties en met die van de overheid. De strategieën verklaren van al deze actoren, en hun onderlinge vervlechtingen, dat is het onderzoeksveld van de verzuilingsociologie volgens het strategisch paradigma.

3. De rationele actor op micro-niveau

De participatie aan verzuiilde belangengroepen wordt in de literatuur bij voorkeur verklaard als een gevolg van de ideologische socialisatie. Deze socialisatie zou aansturen op een onvoorwaardelijke trouw, op een soort "brand-loyalty". En doorgaans zou zij daarin slagen met als gevolg dat verdere informatie over de VBG geen rol zou spelen. Is dit een buitenissig uitgangspunt ? Nee, in de mate dat het begrip "brand-loyalty" zijn nut bewezen heeft in het marketing onderzoek en in het electoraal onderzoek. Ja, in de mate dat het gedrag van verbruikers en kiezers zeker ook nog gevoelig is voor andere gegevens betreffende de producten van firma's en partijen (2).

Laten wij even aannemen dat de ideologische socialisatie determinerend is. Dan zou de participatie aan VBG moeten afnemen naarmate de ideologische socialisatie afneemt en de ideologische entropie toeneemt. En inderdaad, bij de Nederlandse confessionelen neemt de ideologische entropie toe en daarop volgt een structurele ontzuiling. De minder kerkelijke katholieken stemmen minder voor het CDA. Maar dit parallellisme tussen "mentale ontzuiling" (wij verkiezen te spreken van "ideologische entropie") en structurele ontzuiling gaat niet op in België. Ook daar neemt de ideologische entropie toe maar zij wordt niet in dezelfde mate gevolgd door een structurele ontzuiling. Wijst dit niet op de ontoereikendheid van de socialisatie-hypothese ?

Huyse (1984 : 155) vindt dat ook de Belgische evolutie door de ideologische socialisatie kan verklaard worden. Wanneer de leden sterk ideologisch gesocialiseerd zijn stellen zij zich tevreden met wat men symbolische goederen zou kunnen noemen. Wanneer zij zwak ideologisch gesocialiseerd zijn moeten zij gepaaid worden met particuliere goederen. De structurele ontzuiling is in België achterwege gebleven omdat de leiders van de VBG hun leden met andere dan symbolische goederen aan zich wisten te binden. De leden van voorheen zijn thans cliënten geworden. Dat zou betekenen dat de zuilolites in België meer particuliere goederen ter beschikking hebben dan in Nederland.

Billiet (1984) blijft ook vasthouden aan het belang van de ideologische socialisatie maar meent dat zij niet alleen kwantitatief verzwakt maar ook kwalitatief veranderd is. De aard van de geldende symbolische goederen is veranderd, althans in de katholieke zuil. De zuilbinding wordt bewerkt door een nieuw, minder kerks en minder

veeleisend katholicisme dat hij "sociaal cultureel" noemt. De waarden en ideeën ervan worden immers ontwikkeld in de minder kerkelijke en de meer socio-culturele organisaties van de katholieke zuil. Deze hypothese komt erop neer dat deze kwalitatieve verandering zich niet heeft voorgedaan in Nederland maar wel in België.

Ondanks de empirische verschillen werken beide auteurs met hetzelfde socialisatiemodel. De zuilbinding van het publiek wordt verklaard door de ondergane socialisatie. Vroeger werd het publiek voornamelijk opgevoed in de waardering voor de waarden van het kerks katholicisme. Thans leert het veeleer prijs stellen op de waarden van het sociaal-cultureel katholicisme (Billiet) of op de waarden van onze geseculariseerde en materialistische cultuur (Huyse).

Het deterministisch karakter van zulk model kan verder belicht worden aan de hand van het onderzoek van J. Billiet (1977) naar de achtergronden van de schoolkeuze. Zoals thans algemeen bekend geworden is hangt de keuze voor een katholieke of neutrale school af van levensbeschouwelijke motieven maar ook, en nog meer, van pedagogische, morele, sociale en financiële overwegingen. Kenmerkend voor de deterministische benadering is dat de tabellen enkel weergeven welke motieven, welke behoeftes aanwezig zijn bij de keuze van een school. (3). Zelfs met deze nadruk op de pluraliteit van de behoeftes blijft de auteur binnen het deterministisch paradigma. Daaraan ontsnapt men pas wanneer men aantoot dat de ouders hun behoeften ordenen en tegen elkaar afwegen. En dat zij bij deze afweging gevoelig zijn voor hun perceptie van het aanbod. Kortom, de deterministische verklaring brengt te weinig aandacht op voor de twee kenmerken van een rationele keuze : het afwegen van de preferenties en het verwerven van informatie.

Een deterministische verklaring zal stellen dat de ouders die een technische school kiezen over het algemeen minder behoefte hebben aan levensbeschouwelijke opvoeding omdat zij *minder levensbeschouwelijk gesocialiseerd* zijn. Een strategische verklaring zal wellicht ontdekken dat de ouders in deze keuze hun behoefte aan levensbeschouwelijke opvoeding minder relevant vinden. Bovendien, indien de ouders in het Mechelse geen levensbeschouwelijke verschillen merken tussen katholieke en officiële scholen dan zal de behoefte aan levensbeschouwelijke opvoeding geen grote rol spelen bij de schoolkeuze, niet in feite en zelfs niet in principe (4).

Is de relatief zwakke prioriteit van de levensbeschouwelijke behoeften verbazingwekkend ? Neen, wanneer men aanneemt dat levensbeschouwelijke waarden behoren tot de klasse van de symbolische waarden en dus "precair" zijn. Dat wil zeggen dat zij slechts prioriteit krijgen in de mate dat zij bepaalde collectieve of particuliere waarden ondersteunen (5). Zo heeft de godsdienst zich sneller verspreid waar die godsdienst de belofte van intellectuele ontvoogding of sociale promotie inhield.

Voor vele waarnemers is het een ergernis dat "religieuze" mensen gevoelig zijn voor "profane" voordelen. Deze ergernis wordt vaak vertolkt in de verzuchting dat de religie, vroeger althans, zuiverder nageleefd werd en minder vermengd was met profane belangen. Maar die bewering wordt zelden hard gemaakt. Wie de eerste schoolstrijd (1879-1884) vergelijkt met de tweede (1954-1958) krijgt niet de indruk dat de katholieken toen minder gevoelig waren voor profane winst of verlies. De waardering voor symbolische goederen heeft niet tot gevolg de ongevoeligheid voor alle profane goederen maar wel een voorkeur voor andere profane goederen.

Kan het strategisch paradigma de sociologen vooruit helpen ? Laten wij het daarom toepassen op een drietal bekende verschijnselen.

Het verschijnsel van de samenvallende lidmaatschappen wordt doorgaans verklaard vanuit de ideologische socialisatie. Een katholiek zal, door het feit zelf, participeren aan de kerkelijke rituelen, stemmen voor de CVP, zijn kinderen naar een katholieke school zenden. Zo wijzen Billiet en Dobbelaere (1976) erop dat de CVP-kiezers bijna allen lid zijn van de christelijke mutualiteit. Dat is zo. Maar waarom zijn niet alle leden van de Christelijke mutualiteit ook kiezers voor de CVP ? Waarom is er onder de katholieken zoveel sympathie voor de Volksunie ? Waarom kiezen zij een katholieke school voor het algemeen secundair onderwijs en minder voor het kleuteronderwijs ? Kennelijk percipiëren zij een partij anders dan een mutualiteit of een school en heeft deze perceptie belang.

In een recente bijdrage zet B. Pijnenburg (1985) zich af tegen de gangbare verklaring van de teruggang van het CDA electoraat in Nederland. Andeweg heeft overtuigend aangetoond dat de verzwakking van de confessionele socialisatie hierin een grote rol gespeeld heeft. De orthodoxe katholieken en protestanten blijven in grotere mate voor het CDA stemmen maar deze groep wordt steeds kleiner ten voordele van de groep van de niet-orthodoxen en van die van de

"geseculariseerden". En dezen stemmen veel minder voor het CDA. Pijnenburg meent dat deze hypothese onvolledig is. Het confessionele electoraat maakt zijn keuze niet alleen op basis van zijn gesocialiseerde waarden, maar ook op basis van zijn perceptie van het aanbod vanwege het CDA en van andere partijen. Kortom, het confessionele electoraat zou in zekere mate aan "issue-voting" doen.

Deze rationele kiezers komen allicht bij de minder orthodoxen voor. Vandaar het groot aantal vlottende kiezers in deze categorie. Maar ook bij de orthodoxen kan men deze rationaliteit vermoeden. Voor een aantal orthodoxen is het aanbod van het CDA zo confessioneel ondermaats dat zij in 1982 overliepen naar de radicaal-Protestantse splinterpartijen. (Uiteraard waren het de orthodoxe Protestanten en niet de Katholieken die van dit nieuwe aanbod gebruik maakten).

Jammer genoeg gaat Pijnenburg nog niet erg ver in de richting die hij zelf aangewezen heeft. Het legt niet uit waarom een behoorlijk aantal orthodoxen niet voor confessionele partijen stemt. Hij legt niet uit waarom sommige onorthodoxen wel en anderen niet voor confessionele partijen stemmen. Kortom, hij suggereert dat de socialisatiefactor niet voldoende is als verklaring en dat het christelijk electoraat zich laat leiden door strategieën. Maar hij legt niet uit wat die strategieën zijn.

Ook het fenomeen van de selectieve ontzuiling leent zich goed tot een toepassing van een strategisch model. Met "selectieve ontzuiling" wordt bedoeld dat de leden van de subcultuur trouw blijven aan sommige van hun VBG maar niet aan andere. Laten wij aannemen dat dit niets te maken heeft met een verschil in selectieve incentives. Dan zal een strategisch model suggereren dat de individuen niet alle VBG ideologisch even belangrijk vinden. Dit model zou zelfs kunnen veronderstellen dat de rationaliteit terzake is toegenomen. Waar vroeger alle VBG die onder de juiste ideologische vlag voeren konden rekenen op loyaliteit zal het ideologische motief thans een grotere rol spelen in de keuze van een school dan in die van een sportclub.

Of misschien is het thans zo dat de individuen vroeger én nu rationeel beslisten waar zij zich rationeel zouden opstellen en waar zij zich zouden verlaten op hun loyaliteiten. Dat zou betekenen dat zij carte blanche kunnen geven aan hun loyaliteiten maar deze carte blanche ook kunnen intrekken wanneer de nadelen ervan al te voelbaar worden. Dit laatste model veronderstelt dat er binnen het

aandachtveld van de individuen rationale en "blinde" zones voorkomen en dat de grenzen tussen beide ten gevolge van rationale beslissingen verschuiven. De ontzuiling t.o.v. een VBG zal dan in twee fazen verlopen : eerst een rationalisering van de voorheen zuiver loyale participatie, daarna een opzeggen van de participatie. De selectieve ontzuiling wijst erop dat de rationalisering van de participatie soms wel en soms niet tot een opzeggen van de participatie voert.

In de sociologie zijn tal van voorbeelden van een ontluikende rationaliteit bekend. Zo treedt er bijvoorbeeld vanaf het einde van de 18de eeuw een rationalisering op van de beslissing betreffende het aantal kinderen in de gezinnen. Het is mogelijk dat ook inzake de keuze voor het VBG de rationaliteit op zeker ogenblik, bij voorbeeld in de jaren zestig, sterk is toegenomen. Maar dat wil niet zeggen dat het paradigma ook niet gebruikt kan worden voor vroegere periodes met een (misschien) geringere rationaliteit. Het voordeel van dit paradigma is dat het zijn heuristische kracht bewaart waar de strategieën weinig rationeel zijn en dus op determinismen lijken. Het nadeel van de deterministische paradigmata is dat zij met rationale strategieën geen blijf weten.

4. De rationale actor op meso-niveau

Op dit niveau speelt de vervlechting van strategieën zich af tussen de belangengroepen onderling. Als actoren beschouwen wij hier degenen die in naam van een belangengroep in interactie treden met elkaar. Het is minder gebruikelijk op deze interactie een ruilmodel toe te passen. Wat vanzelfsprekend is voor de interacties tussen commerciële firma's lijkt misplaatst voor de interacties tussen ideologisch geïnspireerde belangengroepen. En nochtans ...

Verzuilde belangengroepen zijn op de eerste plaats belangengroepen die profane (collectieve en particuliere) belangen nastreven. Zij streven bovendien, samen met anderen, symbolische goederen na. Deze gezamenlijke ideologische achtergrond zorgt ervoor dat zij een gemeenschappelijke taal machtig zijn en spontaan aansluiten bij een gemeenschappelijk communicatieproces. De actoren in kwestie vormen een kring van vrienden, van kennissen, van ideologische verwanten, kortom een netwerk van communicatie (6).

De ideologie mag in dit netwerk opgevat worden als een "generalized" medium of "interchange", naar de term van Parsons.

Binnen een VBG bieden de leiders bijvoorbeeld belangenbehartiging aan in ruil voor de bereidheid van de leden om zich ideologisch te laten vormen. Of betalen de leden lidgelden om ideologisch gevormd te mogen worden. Maar interessanter nog is dat het ideologisch ruilmiddel het ruilproces tussen verschillende belangengroepen bevordert. De ene VBG zal de andere steun bieden in ruil voor ideologische tegenprestaties. Concreter : een socialistische verzekeringsmaatschappij zal een socialistische krant financieel boven water houden. Maar dan mag die krant niet te veel van de partijlijn afwijken.

De vraag die ons bezig houdt is welke structuren uit deze ruil "emmergeren". Kan dit netwerk van communicatie- en ruilprocessen vervangen worden door een meer hiërarchisch georganiseerde structuur ? En kan het coalitie vormen tegen zijn gemeenschappelijke politieke tegenstanders ? Beide kenmerken, organisatie- en coalitievorming, zijn wezenlijk voor wat courant onder zuilen verstaan wordt. Laten wij beide elementen achtereenvolgens behandelen.

In een beroemd hoofdstuk van "Power and Exchange in Social Life" heeft P. Blau uitgelegd hoe een ruilrelatie kan omslaan in een hiërarchische machtsrelatie. Voor het zo ver komt moeten een aantal voorwaarden vervuld zijn. In ons geval zou één zuilelite alle relevante ruilmiddelen gaan monopoliseren zodat de andere zuilelites daartegenover enkel hun gehoorzaamheid kunnen stellen. Is dit een empirische mogelijkheid ? Zulke ontwikkeling zal alleszins niet erg waarschijnlijk zijn.

In een deterministisch model wordt deze onwaarschijnlijkheid een vanzelfsprekendheid. Zoals op micro-niveau de leden in de hand gehouden worden, "van de wieg tot in het graf", door middel van socialisatie, zo worden op meso-niveau de VBG in het gelid gehouden door macht. En zo wil het ook het gangbare beeld van een zuil als een hiërarchische organisatie met een centrale elite van partij-politieke of kerkelijke aard.

Dergelijke machtsverwerving is evenwel pas mogelijk wanneer de afzonderlijke VBG de ruil op voet van gelijkheid met de centraliserende zuilelite niet langer zouden kunnen volhouden. Zij zullen dit niet volhouden wanneer hun daartoe de ruilmiddelen zouden ontbreken. Dit geval zou zich pas kunnen voordoen na het uitbannen van het ideologische ruilmiddel. Gewoonlijk is dit ruilmiddel immers moeilijk te monopoliseren en heel vaak is het anders verdeeld dan de andere, meer profane ruilmiddelen. Het kan dan ook ingezet worden om

machtsverwerving op basis van de monopolisering van profane ruilmiddelen te neutraliseren. Het kan bepalen dat sommige bevelen niet legitiem zijn, of dat sommige procedures het niet zijn. Kortom, verreweg de meeste zuilideologieën kennen de macht toe aan het volk, aan de basis, aan de leden.

Zijn tegen deze stelling opwerpen mogelijk ? Allicht wel. Eén daarvan is gemeengoed geworden. Ten onzent, zo meent men, is het de Katholieke Kerk lange tijd gelukt een monopolie te vestigen over de symbolische ruilmiddelen in de katholieke zuil. Dat was de roemruchte tijd van de zogenaamde "herderlijke brieven over politiek". Wie het recente werk van E. Gerard (1985) erop naleest ontdekt evenwel dat de bisschoppen lang geen doctrinair monopolie hadden en dat het denkbeeld van de autonomie van de leken al lang ingeburgerd was. De beweging van de katholieke actie was zelfs een poging om de verbroekeling van het symbolisch kapitaal enigszins ongedaan te maken. En uiteraard hadden de bisschoppen nog minder een monopolie gevestigd over de profane ruilmiddelen waarover de katholieke standsorganisaties zo angstvallig waakten. De constante zorg van de bisschoppen was vrij bescheiden : zij verlangden dat de symbolische goederen in het katholieke netwerk een hoge ruilwaarde zouden bewaren ten overstaan van de profane goederen.

Een tweede opwerping is die van "het einde van de ideologie". Zijn er geen tendenzen die wijzen op de teloorgang van de ideologie in de hedendaagse samenleving én in de zuilorganisaties ? Mag men niet zeggen dat de socialistische vakbonden zich enkel nog om "bread and butter issues" bekommeren en dat de confessionele opvoeding in de katholieke scholen ei zo na vervangen is door louter professionele opleiding ? Naar ons gevoel vereist het een selectieve perceptie om op al deze vragen zo maar affirmatief te antwoorden.

De uitbanning van het ideologisch ruilmiddel is pas de eerste stap naar de machtsverwerving. De tweede stap bestaat in het monopoliseren van de profane ruilmiddelen. De structurele determinist zal dan aantonen hoe de centrale elite zichzelf coöpteert, allerlei nieuwe bevoegdheden inpalmt, doorweegt op het benoemings- en het subsidiebeleid en alle competitie met andere zuilelites uitschakelt door middel van kartelvorming. De determinist zoekt bewijzen voor het bestaan van de ijzeren wet der oligarchie binnen de zuil

Het moet toegegeven worden, de structurele determinist kan argumenten vinden voor zijn stelling. Er bestaan tendenzen tot mono-

polisering van ruilmiddelen. Maar dit zou pas een bewijs zijn zo er ook geen tegengestelde tendenzen bestonden. In feite is het gemakkelijk aan te tonen dat de afzonderlijke VBG over eigen ruilmiddelen blijven beschikken om de ruil niet te laten omslaan in macht. Zij doen trouwens al het nodige om het ontstaan van een machtsmonopolie te vermijden. Zij zullen met elkaar ruilen en meewerken. Maar zij zullen deze medewerking niet vanzelfsprekend en dus "goedkoop maken". Natuurlijk zal het N.S.K.O. eerst bij de CVP aankloppen. Maar ondertussen zal het niet al zijn eieren in één zak stoppen en ook goede contacten bewaren met andere partijen.

Onze tweede vraag luidt wanneer de VBG overgaan tot coalitievorming. In het structureel deterministisch model is deze coalitievorming niet problematisch. Zij wordt opgelegd door het conflict met een gemeenschappelijke tegenstander. En inderdaad kan het open conflict rond een "gevoelige materie" zulke coalitievorming bespoedigen. De mobilisatie van de katholieke zuil ten tijde van de schoolstrijd is daarvan wellicht het meest gekende voorbeeld. De vraag is evenwel of dergelijke coalitievorming vaak zal voorkomen en een stabiele structuur zal vertonen, gelet op de strategieën van de betrokken actoren. Immers, sommige actoren zullen meer geneigd zijn om op zulke coalities aan te dringen en andere veel minder. Zo bestaat het belang van de politieke partij erin, zowel in het socialistische als in de katholieke netwerk, om zulke coalitievorming te bespoedigen en te bestendigen. Vele andere VBG volgen slechts schoorvoetend.

De coalitievorming wordt verder aangewakkerd door bepaalde vormen van overheidsop treden. In het ene geval zullen de VBG zich gezamenlijk te weer stellen tegen een regering die regelend en verstorend optreedt in één sector en hetzelfde dreigt te doen in andere sectoren. In het andere geval zal de regering de overkoepeling van meerdere VBG aanmoedigen om beter regulerend te kunnen optreden. Een bekend voorbeeld is de overkoepeling van de vele initiatieven op het gebied van katholiek onderwijs door het N.S.K.O., beter gekend als "de Guimardstraat". In het begin van de jaren vijftig zocht de (katholieke) minister van Openbaar onderwijs een onderhandelingspartner in de middens van het katholiek onderwijs. Omdat het deze taak toegewezen kreeg kon het Nationaal Secretariaat van het Katholiek Onderwijs aan een bescheiden overkoepeling van de VBG in deze sector beginnen. Hier werd bijgevolg de verzorgingsstaat de katalysator van een overkoepelingsproces.

Maar al deze bevorderende factoren hoeven niet te leiden tot een coalitie die hecht en bestendig is. Ook hier zijn er tendenzen in de tegenovergestelde richting. De inspanningen van de partijen wegen niet volledig op tegen centrifugale krachten zoals het eigenbelang van de VBG, vooral wanneer die onderling in conflict geraken. Zij wegen evenmin op tegen de tendens tot segmentering van de beleidsmateries. Deze tendens wordt ondersteund door de overheid die ten eigen gerieve een agenda met duidelijk onderscheiden materies pleegt op te stellen en die rond elke materie een ander adviescollege met telkens andere VBG pleegt samen te roepen. Deze tendenzen tot desintegratie kunnen door ideologische communicatie noch door machtsuitoefening gekeerd worden. Sommige sociologen menen zelfs dat het hoogtij van de verzuiling onherroepelijk voorbij is.

Het is daarom aangewezen een paradigma te kiezen dat niet uitgaat van de voltooiing van de coalitievorming. Het verschil tussen structureel-deterministische en strategische modellen is dat de eerste zich verwachten aan hechte en permanente coalities en de tweede aan losse en occasionele coalities. Al wie vertrouwd is met de moeizame mobilisatieprocessen bij gelegenheid van de zeldzame gemeenschappelijke acties van de zuilen weet dat de tweede visie de meest realistische moet genoemd worden.

Maar laten wij de kritiek op het determinisme even rusten. Wat heeft ons strategisch paradigma ons te bieden op meso-niveau? Zijn er vragen die tot nog toe onvoldoende of onbevredigend behandeld werden bij gebrek aan een geschikte benadering? Wij zullen drie voorbeelden behandelen. Twee daarvan betreffen het gebruik van de ideologische taal door de zuilelities. Zoals gezegd is de beschikbaarheid van zulk medium van wezenlijk belang voor het communicatienetwerk van verwante VBG. Voor de benadering van deze communicatieprocessen is een (symbolisch) interactionistisch model allicht nuttiger dan het ruilmodel dat opnieuw verschijnt in het derde voorbeeld.

Een eerste, eenvoudig voorbeeld is dat van de taal van de zuilelites. Zij zijn geneigd, zo merkt Billiet op, om een ideologische taal te bezigen in eigen midden, maar een zeer "profane" taal in de ruimere samenleving. De katholieke elite verdedigt haar onderwijsnet met een beroep op de vrije keuze van het gezinshoofd, de deugdelijkheid van het vrij initiatief, het principe van de gesubsidieerde vrijheid. Dat zou volgens hem een nieuw verschijnsel zijn dat samen gaat met de secularisering van de zuilideologie en de opkomst van het vrije-markt denken.

In feite is dit geen nieuw verschijnsel. Ook in de jaren vijftig, dus vooraleer de secularisatie haar volle impact had in katholieke middens, werd het katholieke onderwijsnet in de politieke arena met overwegend profane argumenten verdedigd. Dit volgde uit een elementaire strategische calculus. De katholieke woordvoerders moesten wel beseffen dat de taal die gangbaar was in eigen midden niet overtuigend kon klinken voor het publiek daarbuiten.

Een tweede, belangrijker voorbeeld is dat van de secularisatie van de ideologie in de katholieke zuil. Zoals gezien luidt de gangbare visie dat de symbolische ruilmiddelen aan een sterke ontwaarding onderhevig zijn en dat hun waarde zich gestabiliseerd heeft op het niveau van het sociaal-culturele christendom (Billiet) of nog lager (Huysse). De deterministische verklaring voor dit verschijnsel heet "secularisatie". Zij zweert volledig bij de oorzakelijkheid voor een dwangmatige verandering in de cultuur- en socialisatiepatronen. Maar dit alles verklaart niet waarom de culturele omwenteling in de katholieke zuilorganisaties zich zo bruusk aandienden in de jaren zestig, noch waarom zij in Nederland vooral de katholieke en minder de anti-revolutionaire organisaties troffen, noch waarom in de katholieke middens her en der een reactie zichtbaar is. Is een andere interpretatie en verklaring van de feiten mogelijk? Kunnen deze culturele omwentelingen gezien worden als het, wellicht onbedoelde, resultaat van strategieën?

Een strategische hypothese zou de massieve gebeurtenissen rond Vaticanum II kunnen beschouwen als een grootscheepse herdefinitie van de situatie van de katholieke leefwereld. Zeker is dat deze theologische debatten een meer dan academische draagwijdte hadden.

In de eerste plaats betekende Vaticanum II een herdefinitie van het ideologisch ruilmiddel. De nieuwe spiritualiteit sacraliseerde voornamelijk de ich-du relaties. Het formele organisatiezeen werd niet uitdrukkelijk opgegeven maar toch minder relevant voor de religieuze beleving genoemd. In ons jargon: de geldigheid van de symbolische ruilmiddelen werd ingekrompen. Het zou duren tot de jaren zeventig vooraleer de zg. "politieke" theologie met enig succes zou protesteren tegen zulke privatisering van de religie. Maar ondertussen had de kerkgemeenschap, die de circulatie van de symbolische ruilmiddelen in de katholieke zuil placht te regelen, jarenlang een beleid van ideologisch-monetaire desinvestering gevolgd.

In de tweede plaats heeft Vaticanum II een redistributie van de symbolische ruilmiddelen tot stand gebracht. Vroeger berustte het ultieme ideologische gezag in de kerkgemeenschap grotendeels bij de clericale elite. In de jaren vijftig was dit monopolie al grotendeels afgebrokkeld : de "autonomie van de leken" werd toen reeds als een verworvenheid beschouwd. Maar Vaticanum II verhaastte deze ontwikkeling. Voortaan zou de katholieke wereld de mond vol hebben van inspraak, ook in onmiddellijk theologische debatten. Met deze herverdeling van het ideologisch kapitaal hebben vele kaderleden van de katholieke zuil hun voordeel gedaan. Zo bijvoorbeeld de oudercomités en de leraarssyndicaten in het onderwijs, de medische professionelen in de ziekenhuizen, enzovoort.

Men zou kunnen opmerken dat deze strategie van herverdeling van het ideologisch kapitaal geen rekening gehouden heeft met de nood aan integratie van de katholieke zuil. Misschien hebben de ontwerpers van deze strategie zich inderdaad vergist. Het eigen ideologisch profiel vervaagde, de herrie nam toe omdat men zich niet meer kon verenigen rond vastgelegde standpunten en symbolen. Maar ook de nieuwe strategie had een soort integratie op het oog, een integratie rond de ritus van het gesprek. Dit was een optimistische strategie. Zij antwoordde bevestigend op Schelsky's vraag of de "Dauerreflexion" geïnstitutionaliseerd kon worden.

Ons derde voorbeeld verwijst niet naar mogelijk maar naar werkelijk onderzoek. Houben en Verstraete (1985) onderzochten verzuilde en officiële verzorgingsinstellingen in 315 Vlaamse gemeenten. Wat bepaalt het kwantitatief niveau van hun prestaties inzake familie- en bejaardenhulp ?

Het onderzoek laat toe om meteen een cultureel deterministische verklaring af te wijzen. Het prestatieniveau is niet hoger of lager omdat de ene instelling katholiek is en de andere socialistisch, liberaal of officieel. Niet de ideologie an sich is van belang maar de afstand die de actoren waarnemen tussen hun eigen kleur en die van hun concurrenten. Indien die afstand gering is, bv. tussen een socialistisch O.C.M.W. en een socialistische instelling, dan zullen zij ten dienste van de andere hun prestaties beperken. In feite zal het O.C.M.W. zijn prestaties veel meer beperken ten dienste van een ideologisch verwante VBG dan omgekeerd. In termen van het ruilmodel : de socialisten in het O.C.M.W. ruilen hun prestaties voor de good-will, de voorspraak, enz. van hun politieke vrienden of eenvoudig voor de symbolische genoegdoening een socialistische instelling

vooruit te helpen.

Dit zou de indruk kunnen wekken dat het gedrag van de actoren geregeerd wordt niet door een cultureel maar wel door een structureel determinisme. Hun prestaties zouden bepaald worden door het conflict met de tegenstander en door de coöperatie met de medestander. Maar ook dit blijkt een ontoelaatbare simplificatie van de bestudeerde strategieën. De factor "ideologische afstand" is lang niet de enige die van tel is. De actoren houden sterk rekening met hun begroting en met de vraag van de consumenten. De actoren zijn niet gebiologeerd door het conflict. Zij zijn rationele actoren die rekening houden met meerdere factoren en tot ruil overgaan met anderen waar en wanneer zij kunnen.

5. De rationele actor op macro-niveau

Op het macro-niveau behandelt de socioloog de weerslag van de verzuilingsprocessen op het geheel van de samenleving en omgekeerd. De vragen zijn : waarom is deze samenleving verzuild en die niet ? In welke mate is deze samenleving verzuild ? Welke zijn de verhoudingen tussen de zuilen ?

In de vorige paragrafen werd vooral betoogd dat de deterministische paradigma de strategieën van de relevante actoren op onaanvaardbare wijze herleiden tot één doorslaggevende factor. In deze paragraaf blijkt het determinisme nog een tweede ongelukkige vereenvoudiging door te voeren : het reduceert het aantal werkelijke actoren tot één grote, collectieve actor.

Wie zijn de actoren van de verzuiling ? Het bedrieglijke voordeel van het determinisme bestaat erin de individuele actoren van vlees en bloed samen te bundelen tot collectieve actoren zoals daar zijn de maatschappelijke klassen, de subculturen, de sociale bewegingen. Immers, wanneer de individuen gedetermineerd worden, door hun culturele socialisatie of door hun machtsposities, worden zij gedetermineerd door factoren die zij met vele anderen gemeenschappelijk hebben en worden hun individuele eigenaardigheden onbelangrijk. Toegegeven, de socioloog kan niet anders dan het aantal actoren in zijn analyses beperken. Ook het methodologisch individualisme dat ten grondslag ligt aan het strategisch model moet daarmee instemmen. Maar het zal de empirische bewijslast leggen bij degenen die tot het bestaan van zulke globale actoren als dé subcultuur en dé sociale beweging menen te mogen besluiten.

Het onderzoek van de vrijzinnige zuil (of moeten wij van een socialistische en een liberale zuil spreken ?) ontdekt weldra dat daar van één centrale elite geen sprake was (Witte, 1982). En zelfs de katholieke zuil ten tijde van het clericalisme was niet monocephaal georganiseerd. Ook ten tijde van de "herderlijke brieven over politiek" bestond er een differentiatie in bevoegdheid tussen kerkelijke en politieke leiders, tussen clerici en leken (Gerard, 1985).

In de mate dat meer actoren een vinger in de pap gehad hebben stijgt de kans dat de feitelijk bereikte gedaante van de verzuiling het onverwachte effect is geweest van een interactieproces en niet beantwoordde aan de bedoeling van de actoren zelf. Het zou nuttig zijn de geschiedenis van de verzuiling meer te onderzoeken in termen van latente functies en minder in termen van manifeste. Dit voert ons evenwel tot onze tweede vraag. Welke waren de strategieën van deze actoren ? Welke waren hun doelstellingen ?

Het gemakkelijkste antwoord op deze vraag is dat de "verzuilers" de verzuiling gewild hebben om hun subcultuur veilig te stellen of te emanciperen. Dit antwoord kan vanzelfsprekend lijken voor wie de subcultuur (religie, klasse, volk) als subject van de geschiedenis beschouwt maar niet voor wie meer concrete actoren op hun strategieën onderzoekt. Het feit dat katholieke bisschoppen en socialistische vakbondsleiders zeer begaan waren met het lot van hun sub-cultuur bewijst nog niet dat de beveiliging ervan hun enig objectief en de verzuiling hun enige strategie zou geweest zijn.

Hier staan wij voor een moeilijke onderzoekstechnische vraag. Natuurlijk zijn er documenten waarin de subculturele elites een volstrekt gesloten en georganiseerde zuil als ideaal huldigen. Maar vinden wij in dergelijke expressieve teksten de objectieven verwoord die in feite hun strategie bepaald hebben ? Stellen zij meer voor dan een stuk verbaal vendelzwaaien ?

Het strategisch paradigma vereist meer gegevens over de doeleinden van de actoren. Ongetwijfeld wilden de katholieke elites hun mensen beschermen tegen "immorele invloeden". Maar welke invloeden werden bestempeld als "immoreel" ? Het goddeloos socialisme behoorde daartoe maar het liberalisme en het volksnationalisme al veel minder. Bovendien hadden de katholieke leiders nog andere zorgen om het hoofd dan het beveiligen van hun subcultuur. Wellicht wilden zij de samenleving ook kerstenen en dat was niet te rijmen met katholieke ghettovorming. Wat Joodse of bepaalde protestantse gemeenschappen in die richting deden mochten de katholieken zich niet veroorloven.

Het strategisch paradigma vereist ook meer gegevens over de omstandigheden waarin de actoren moesten werken. De strategie van de elites houdt in de regel ook rekening met problemen op kortere termijn en met de beschikbare middelen. Gesteld dat de katholieke elites hun subcultuur wensten te verzuilen. In welke sectoren zouden zij hun schaarse middelen investeren en in welke mate ?

De sociologen hebben zich al bij al weinig ingelaten met het onderzoek van de strategieën van de zuilelites : Thurlings is met zijn werk over "De Wankele Zuil" een te weinig nagevolgd voorbeeld. Kennelijk achtte men die strategieën bekend en geprogrammeerd door de positie die zij innemen in de machtsstructuur. Het empirisch onderzoek zal daarom enkel nog belangstelling opbrengen voor de sociale voorwaarden die het succes of het falen van dit streven tot gevolg hadden. Eigenlijk komt het erop neer dat men op zoek gaat naar de "conditions of organisation" van een latente "belangengroep". Marx en later Dahrendorf hebben het voorgedaan.

De resultaten van dit onderzoek zijn welbekend (A. Hellemans, 1985). De verzuilende sociale bewegingen moeten een belangrijke bevolkingsgroep omvatten. Om deze reden kwamen de Joden in onze landen nooit tot echte zuilvorming. Zij moeten over een geschikte ideologie beschikken. Omwille van hun organisch denken kwamen katholieken en socialisten vaker tot zuilvorming dan de meer individualistisch ingestelde protestanten. Zij moeten over de nodige kaders beschikken om organisaties op te zetten. Deze kaders vonden de katholieken in hun kerkgemeenschap, de socialisten in hun werk- en woonmidden. Zij mogen juridisch en politiek niet al te sterk tegengewerkt worden zodat zij zich kunnen verenigen; zij mogen niet al te weinig tegengewerkt worden opdat coalitievorming niet overbodig zou worden.

Het moet toegegeven worden dat dit structureel determinisme een heel onderzoeksprogramma heeft en zelfs interessante resultaten kan voorleggen. Maar een strategisch paradigma kan meer. Het kan deze verworvenheden integreren in haar eigen theorieën en bovendien de overblijvende leemtes opvullen.

Het eerste verschijnsel waarmee de deterministische modellen geen raad weten is dat van de differentiële verzuiling. Waarom hebben de katholieke elites zo veel geïnvesteerd in de onderwijssector en zo weinig in de militaire en de economische sector ? Dit is merkwaardig omdat de socialisten wel grootscheepse pogingen hebben gedaan om eigen ondernemingen (coöperatieven) op te richten en omdat de

Vlaamse subcultuur aangedrongen heeft op homogeen Vlaamse legeronderdelen.

De katholieke zuilelites investeerden relatief weinig in het organisatie-
wezen van de secundaire en tertiaire sectoren omwille van hun
definitie van deze sectoren. Deze economische sectoren leken weinig
prioritair vanuit de toenmalige, nogal spiritualistische wereldbeschou-
wing. Zij werden trouwens beheerst, zo meenden vele katholieken,
door de ijzeren wetmatigheden van de economische markt. Zij waren
reeds bemand door een liberale elite die de religie wellicht nuttig
vond om haar arbeiders te disciplineren maar niet om haar onder-
nemingsbeleid bij te sturen.

De sector van de socialisatie en van het onderwijs werd heel anders
gedefinieerd. Het onderwijs stond in de vorige eeuw, nog veel meer
dan nu, ten dienste van een morele en religieuze opvoeding en veel
minder ten dienste van de eisen van de arbeidsmarkt. De katholieke
zuilelites hadden een grote ervaring ter zake en achtten zich goed in
staat om voor het groeiende schoolwezen de nodige infrastructuur en
kaders te leveren.

Kortom, op de vraag of het onderwijs confessioneel moest zijn werd
meteen ja geantwoord; op de vraag of de economie confessioneel
moest zijn werd neen geantwoord. Voor alle andere sectoren van de
samenleving werd het antwoord met grotere aarzeling gegeven. De
argumenten pro werden in vaak lange debatten afgewogen tegen de
argumenten contra. Dikwijls gaven overwegingen van taktiek op korte
termijn de doorslag. Confessionele partijen en vakbonden werden met
enige tegenzin opgericht om de politieke en de sociale sectoren niet
over te laten aan verontrustende tegenstanders.

Men zou kunnen opwerpen dat de "differentiële verzuiling" verschilt
van land tot land. In de ene samenleving kan een subcultuur gretiger
ingaan op de mogelijkheden om een verzuild organisatie-
wezen op te richten dan in een andere samenleving. De katholieke minderheid in
Nederland is in dit opzicht wellicht sneller en radicaler geweest dan
de katholieke meerderheid in België. Het zijn deze verschillen die de
gangbare, deterministische modellen trachten uit te leggen, en niet
zonder enig succes. Maar zoals gezegd, het strategisch model weet
dezelfde verschijnselen te duiden en nog enkele meer. Zo weet het
te duiden waarom binnen één land in die ene sector meer
geïnvesteerd werd dan in die andere.

Het meest besproken thema op het macro-niveau is dat van de besluitvorming onder de politieke elites. Over het algemeen mogen wij stellen dat een besluitvormingsproces op drie manieren kan afgesloten worden : door consensus, door macht of door ruil. De structureel-deterministische visie op de verzuiling zal normaal een procedure op basis van macht verwachten. Immers, vanuit de dynamiek van een maatschappelijke tegenstelling die subcultureel geladen en zuilmatig georganiseerd is moet het wel tot een conflict met hoge intensiteit en sterke gewelddadigheid komen. En zulk conflict kan enkel met vrij brute machtsmiddelen beslecht worden. Dat is te betreuren. Deze "procedure" wordt in de democratie niet gedoogd. De democratie duldt slechts een verfijnde vorm van machtsgebruik in de vorm van meerderheidsstemmingen. Maar het is een feit. De conflictsociologen verwijzen naar de vele landen waar de subculturen zich niet storen aan democratische finesses en terugvallen op het hanteren van bruto geweld.

En nochtans, in België en Nederland wordt traditioneel weinig bruto geweld gebruikt om subculturele conflicten te beslechten. Dat komt, zo zegt de gangbare visie, omdat de procedures op basis van macht vervangen worden door procedures op basis van consensus. Er zou in beide landen een verlichte elite bestaan die min of meer boven de conflicten staat, die de dreiging voor de stabiliteit van de democratie beseft en het bijgevolg verkieslijker acht tot een onderlinge consensus te komen. Deze politieke elite (die ook de zuilelites omvat) zal haar normale, partijdige strategieën niet ontwikkelen. Zij zal in de conflicten niet tot het uiterste gaan en veeleer zelfs het verlies van de tegenstander beperken.

Lijkt dit verdacht veel op een "deus ex machina" ? En toch meent de pacificatietheorie empirische argumenten te vinden om deze beweringen te staven. De beslissing bij consensus veronderstelt besluitvormingsprocédés zoals het opheffen van de meerderheidsregel, de proportionele verdeling van de politieke baten, het afsluiten van langdurige pacts. Welnu, spelen speciale meerderheden, proportionele verdeelssleutels en supraparlementaire pacts geen rol in de Belgische politiek ?

Deze verklaring is structureel-deterministisch. Het normale conflictpatroon leidt onafwendbaar tot de vernietiging van de democratie en wellicht van de subculturen zelf. De zorg om de democratie en om het zelfbehoud laat de leiders dus geen andere keuze dan de pacificatie. Hun keuze is een gedwongen keuze.

Het strategisch paradigma zou daarentegen de nadruk kunnen leggen op onderhandelingen als procédé om een besluitvormingsproces af te ronden. In deze visie zijn een stemming of een consensus onder de besluitvormers niet meer dan korte episodes in een langer onderhandelingsproces. Het zijn ceremonies die een fase in het onderhandelingsproces afsluiten om een nieuwe fase in te luiden. Wat was het Schoolpact van 1958 anders dan een poging om de politieke agenda vrij te maken voor andere dan onderwijskwesties ?

Dergelijke visie laat meer ruimte voor de strategieën van de actoren en met name voor hun partijdig winstbejag. Het is waar dat deze actoren hun aspiraties soms moeten beperken ten gevolge van bestaande pacts en accoorden. Maar dat neemt niet weg dat de strijd op langere termijn en op een dieper niveau verder gaat. Hoe ongenadig wordt er in ons land slag geleverd om de invulling van de politieke agenda ! Dat deze strategieën onderling vervlochten worden in een politieke ruil is te danken aan het feit dat alle belangrijke ruilpartners hopen betere zaken te doen dan hun tegenstanders of althans geen fataal verlies te lijden.

En de stabiliteit van onze democratie ? Speelt die dan geen rol in de strategieën van onze actoren ? Allicht wel, op bepaalde tijdstippen, naar aanleiding van bepaalde kwesties. Genoeg om van pacificaties ad hoc te gewagen, te weinig om België een pacificatiedemocratie te noemen. Alleszins is de stabiliteit van onze democratie veelal geen dwang die voortdurend op de politieke bonzen weegt maar eerder een onverwachte effect van hun ruilgedrag (Dierickx, 1984). Wellicht is ons aller democratie te danken aan de ietwat kortzichtige activiteit van de politieke ruilpartners. Zoals voor de bijen in de fabel van de Mandeville kan ook hier gelden : "Private vices, public virtues".

Besluit

De paradigmata die tot op heden het onderzoeksveld van de verzui-ling beheersen beginnen meer en meer blijk te geven van een afnemend grensnut. Hun heuristische kracht schiet te kort. Zij leiden ertoe steeds weer gelijkaardige hypothesen te onderzoeken en vele anderssoortige hypothesen telkens weer te verwaarlozen. Zodoende verliest het onderzoek aan vernieuwingskracht en wint het aan trivialiteit.

Een tweede zwak punt van deze paradigma's is dat zij zelden aan echte verklaringen toekomen. Zij beperken zich ertoe factoren te ontdekken die met de te verklaren verschijnselen verband houden. Zulke resultaten kunnen enkel gelden als beschrijving, niet als verklaring. Verklarend worden deze factoren enkel wanneer men uitlegt hoe en waarom zij invloed hebben op het menselijk handelen. Dát zij invloed hebben is niet genoeg en laat de poort open voor de pseudo-evidenties van de deterministische interpretaties.

In deze bijdrage werd gepleit voor het gebruik van strategische paradigma's. Deze paradigma's vonden hun beste pleitbezorgers bij N. Elias en R. Boudon. (Het interactionisme van Boudon is trouwens uitdrukkelijk tegen de verleiding van de deterministische simplificatie gericht). Maar zij komen in meerdere varianten voor waarvan de ruiltheorie en het symbolisch interactionisme ongetwijfeld de meest bekende zijn. Zij hebben het grote voordeel uit te gaan van actoren met strategieën waarin de verschillende factoren een verstaanbare plaats innemen. In deze context geplaatst beschrijven de factoren niet alleen maar verklaren zij ook.

Deze paradigma's zullen hypothesen genereren die ook meer complexe verschijnselen kunnen verklaren. De bedenking dat zij aanvankelijk uitgedacht werden voor micro-sociologische fenomenen zal hen niet beletten ook op meso- en macro-niveau hun nut te bewijzen. Onze gissing is dat op alle niveaus complexe verschijnselen voorkomen waartegen deterministische paradigma's niet en strategische paradigma's wel opgewassen zijn.

De beslissende vraag omtrent de vooruitgang van het verzuillingsonderzoek is evenwel niet van methodologische maar van 'politieke' aard. Die vraag luidt van welk publiek men bijval verhoopt. Door middel van een verdere paradigmatische verfijning kan men wellicht op de waardering van de collega's in de wetenschap rekenen. Tevens zal men minder gehoor vinden in de politieke arena en te midden van de politieke debatten. Daar hebben de deterministische interpretaties nog een grote toekomst. Of er een taktiek bestaat om het beste van beide werelden te verzoenen valt te betwijfelen. De sociologen moeten leren dat zij niet achter twee hazen kunnen lopen.

Samenvatting

De deterministische paradigma's die tot op heden het onderzoeksveld voor de verzuiling beheersen vertonen een tendens naar een afnemend grensnut. Hun heuristische zwakheid leidt tot de verwaarlozing van minder conventionele hypothesen. Voor het empirisch onderzoek betekent dit een verlies aan vernieuwing en een winst aan trivialiteit.

Een tweede zwak punt aan deze paradigma's volgt uit hun haast exclusieve belangstelling voor de beschrijving van factoren die op een of andere manier verband houden met de te verklaren verschijnselen. Zulke beschrijving houdt evenwel nog geen verklaring in waarom en hoe deze factoren een invloed zouden hebben op de menselijke actoren. Deze beschrijvende optiek laat de deur open voor de pseudo-evidenties van deterministische interpretaties.

In deze bijdrage wordt gepleit voor het gebruik van 'strategische' paradigma's zoals die voorgesteld werden door N. Elias en R. Boudon en, meer in het algemeen, door de interactionistische benadering. Zij nemen als uitgangspunt de strategieën van de betrokken actoren waarin de factoren een verstaanbare plaats innemen. Zodoende kunnen deze factoren in een verklarend en niet enkel in een beschrijvend perspectief gebezigd worden.

De strategische paradigma's kunnen ook meer complexe verschijnselen verklaren (zoals, bij voorbeeld, de selectieve ontzuiling en de coalitievorming tussen ideologische organisaties) die de deterministische paradigma's onmondig laten.

Summary

The deterministic paradigms which until now dominate the field of pillarization studies show a tendency towards a decreasing utility. Their heuristic weakness leads to the neglect of less conventional hypotheses. For empirical inquiries this means a loss in renewal and a gain in triviality.

A second weak spot of these paradigms consists in an almost exclusive focus on the description of factors which are somehow linked to the phenomena which have to be explained. But this

description does not entail an explanation as to why and how these factors would have an impact on the human actors. This descriptive approach leaves the door open for the pseudo - obviousness of deterministic interpretations.

This contribution pleads in favor of the use of 'strategic' paradigms as proposed by N. Elias and R. Boudon and, more generally, by the interactionist approach. They take as a vantage point the strategies of the 'actors' in which the factors have their understandable location. Thus these factors can be used to explain and not only to describe.

The strategic paradigms can also explain more complex phenomena (such as, e.g., selective depillarization and coalition formation between ideological organizations) which deterministic paradigms are unable to tackle.

Sommaire

Les paradigmes déterministes qui, jusqu'à présent, ont dominé la recherche dans le domaine de la pillarisation font de plus en plus preuve d'une utilité décroissante. Leur faiblesse heuristique conduit à négliger des hypothèses moins conventionnelles. La recherche y perd en renouvellement et y gagne en trivialité.

Un second point faible est que ces paradigmes se contentent de décrire les facteurs qui ont un certain rapport avec les phénomènes à expliquer. Mais ils ne poussent pas à examiner pourquoi et comment ces facteurs auraient une influence quelconque sur les acteurs. Ce parti pris descriptif laisse la porte ouverte à la pseudo - évidence des interprétations déterministes.

Cette contribution plaide la cause des paradigmes 'stratégiques' tels que proposés par N. Elias et R. Boudon, et plus généralement par la tendance interactionniste. Ils prennent comme point de départ les stratégies des 'acteurs' concernés dans lesquels les 'facteurs' prennent une place compréhensible. Ainsi ces facteurs pourront être utilisés à des fins d'explication et non seulement à des fins de description.

Les paradigmes stratégiques pourront également expliquer des phénomènes complexes (tels que, entre autres, la dépillarisation

sélective et les coalitions entre organisations idéologiques) devant lesquels les paradigmes déterministes se révèlent impuissants.

Noten

- (1) Zo evident acht men de band tussen gesocialiseerde waarden en lidmaatschap dat het laatste soms gebezigd wordt als indicator van het eerste : wie participeert aan de kerkelijke rituelen wordt beschouwd als katholiek. In dit laatste geval dreigt een te verklaren verband getrivialiseerd te worden tot een quasi-tautologie.
- (2) Noteer dat de religieuze socialisatie wellicht niet eens de religieuze participatie volledig kan verklaren. Waarom loopt de mispraktijk terug ? Omdat het geloof verschraalt of omdat het aanbod voor vrijetijdsbesteding op zondagmorgen verruimd werd ten gevolge van het bezit van een auto ?
- (3) Het was dan ook te verwachten dat vele lezers enkel zouden onthouden dat de ideologische factor verrassend weinig belang had. Dat is een vernauwing van de werkelijke resultaten maar de stijl van rapportering geeft er aanleiding toe. Billiet stelt duidelijk dat meerdere motieven tegelijk een rol spelen : de ideologische factor naast de pedagogische, enzovoort. De lezer onthoudt : de ideologische factor of een pedagogische, enzovoort.
- (4) In feite maakt de auteur niet zo erg veel gebruik van deze opiniegegevens. Hij bestempelt ze als rationalisaties en geeft duidelijk de voorkeur aan positionele gegevens zoals kerkelijkheid, zuil-integratie, sociale klasse, enzovoort. Maar dat verplicht hem achteraf te speculeren over de beweegredenen die het handelen van actoren in deze posities zouden kunnen verklaren. Zo ook Dobbelaere en Billiet, 1976.
- (5) Met dit denkbeeld is ieder vertrouwd die zich wel eens gebogen heeft over het verband tussen politieke opinies en politieke beslissingen.
- (6) Het concept "communicatienetwerk" laat erg interessante studies toe zoals de verslagen van Duffhues en Felling (1984) bewijzen. Dan blijkt bij voorbeeld dat zulk netwerk een "brandpunt" kan krijgen in de persoon van een aantal leiders met "interlocking directorates", d.w.z. met posities in meerdere VBG.

Bibliografie

ART, J.

1982 Van "klerikalisme" naar "katholieke zuil" of van "régime clérical" naar "C.V.P.-staat". Een benadering van het Vlaams georganiseerd katholicisme in de nieuwste tijd, Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis, 13,1 : 1-22.

BILLIET, J.

1977 Secularisering van Verzuiling in het Belgisch Onderwijs, Universitaire Pers, Leuven.

BILLIET, J.

1982 Kenmerken en grondslagen van het sociaal-cultureel katholicisme, in : J. Servaes (red.), Van Ideologie tot Macht, Deel II, Kritak, Leuven : 29-61.

BILLIET, J.

1984 On Belgian Pillarization, Acta Politica, 19,1 : 117-128.

BILLIET, J., DOBBELAERE, K.

1976 Godsdienst in Vlaanderen, Davidsfonds, Leuven.

BILLIET, J., HUYSE, L.

1984 Verzorgingsstaat en verzuiling : een dubbelzinnige relatie, Tijdschrift voor Sociologie, 5,1-2 : 129-151.

BILLIET, J., GERARD, E.

1985 Kerk en politiek : De lastige relatie tussen de katholieke organisaties en hun politieke partij tot 1940, in K. Dobbelaere e.a., België en zijn Goden, Cabay-Tijdschrift voor Sociologie, Leuven-Antwerpen : 87-118.

BLAU, P.

1964 Exchange and Power in Social Life, Wiley, New York.

BOUDON, R.

1977 Déterminismes sociaux et liberté individuelle, in Effets Pervers et Ordre Social, P.U.F., Paris : 187-252.

DIERICKX, G.

1984 The management of subcultural conflict : the issue of education in Belgium (1950-1975), Acta Politica, 19,1 : 85-95.

- DOBBELAERE, K., GHESQUIERE-WAELKENS, M., LAUWERS, J.**
 1974 De Christelijke Dimensie van een Verplegingsinstelling. Een Sociologische Analyse van haar Legitimatie : Humanisering, Secularisering en Verzuiling, Brussel.
- DOBBELAERE, K., BILLIET, J.**
 1976 Sociaal-structurele factoren die de keuze van een verplegingsinstelling beïnvloeden, Hospitalia, 20,3 : 121-129.
- DUFFHUES, A., FELLING, A.**
 1984 De Katholieke zuilelite van 1945 tot 1980 : een netwerkanalytische verkenning, in : J. Dronkers, F.N. Stokman, Nederlandse Elites in Beeld, Van Loghum Slaterus, Deventer : 48-71.
- GERARD, E.**
 1985 De Katholieke Partij in Crisis. Partijpolitiek Leven in België (1918-1940), Kritak, Leuven.
- GIELEN, J.J.**
 1965 Zuilvorming-verzuiling-ontzuiling, in : J.J. Gielen e.a., Pacificatie en de zuilen, Boom, Meppel.
- HELLEMANS, S.**
 1985 Elementen voor een algemene theorie van verzuiling, Tijdschrift voor Sociologie, 6,3 : 235-258.
- HOUBEN, P., VERSTRAETE, P.**
 1985 Political influences on the policy of local welfare organizations, 18th International Conference for the Sociology of Religion, Leuven, Louvain-la-Neuve, 19-23 August 1985.
- HUYSE, L.**
 1970 Passiviteit, Pacificatie en Verzuiling in de Belgische Politiek, Standaard Wetenschappelijke Uitgeverij, Antwerpen.
- HUYSE, L.**
 1984 Pillarization reconsidered, Acta Politica, 19,1 : 145-158.
- OLSON, M.**
 1965 The Logic of Collective Action, Harvard University Press, Cambridge (Mass.).

PIJNENBURG, B.

1985 A micro-level, subculture-oriented approach of pillarization : Christian-Democracy in the Netherlands, 18th International Conference for the Sociology of Religion, Leuven, Louvain-la-Neuve, 19-23 August 1985.

THURLINGS, J.M.G.

1978 De Wankele Zuil, Van Loghum Slaterus, Deventer.

WITTE, E.

1982 De specificiteit van het "verzuilingsproces" langs vrijzinnige zijde : de inbreng van de historische dimensie, Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis, 13,1 : 23-58.